

A black and white photograph of two women in traditional Asturian folk costumes. The woman on the left is wearing a dark, long-sleeved dress with a white collar and is holding a large, round, shallow drum. The woman on the right is wearing a dark, long-sleeved dress with a white collar and a headscarf, and is holding a large, round, shallow drum with a wooden frame and a white drumhead. The background is a blurred outdoor setting.

ALCORDANZA

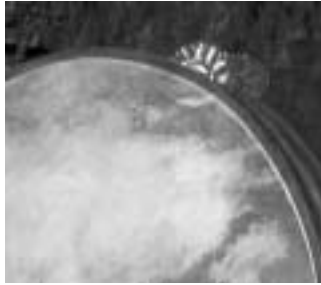
*Instrumentos musicales
na tradición asturiana*

AGRUPACIÓN D'ETNOGRAFÍA Y FOLCLOR
REIJA DE LLANGRÉU

D'AYERI A GÜEI

Angüañu cuntamos con una amplia ufierta de xeres que puen enllenar los nuegos momentos d'ociu. Culturales, deportives, en grupu o individuales, nel esterior o nes nueves cases. Namái con prender el televisor y escoyer ente l'amplia gama de canales, afayamos daqué que nos entretenga.

Asistimos como espectadores a actividaes musicales y la comunicación aportó a un puntu en qu'una canción d'un interprete con muncha sonadía pue tar estrenándose al mesmu tiempu en dellos continentes y ser mundialmente conocida aína.

De dalgún mou la música llega a nos de forma mediática y nun nos dexa más que ser cenciellos espectadores qu'en dalgunes ocasiones atrévense a participar baillando o interpretando pa otros de xemes en cuando.

Fasta la llegada los grandes medios de comunicación sonora y visual del sieglu XX, y cola esceición de les clases acomodaes, que gociaben, magar qu'en menor midía qu'angüañu, del privilexu de cuntar con composiciones, actuaciones o conciertos a la carta, el pueblu, y la so xente d'un vegada interpretes ya espectadores.

Nos sos momentos d'ociu cotidianu, asina como en bodes, fiestes y romerías ya otras ocasiones especiales, la música taba siempre presente. Recurriase entós a la interpretación de canciones y músiques aportaes de mou oral de xeneración en xeneración. Les melodíes foriates o les que sonaben nos conceyos

d'acomodaos cuasi nun se conocíen. N'ocasiones, estes llegaben a los sos oyíos y quiciabes polo novedoso o pintoresco acababen cuayando ya inxertándose a los sos moos interpretativos. Les grandes tresmisiones de la mayor parte de la herencia musical tradicional asturiana fuerón muyeres. Elles cantarón y tocaron panderetes animando los conceyos, folixes y celebraciones. Asina lo fixeron al traviés de los años, dexando'l so bon saber a les xeneraciones que veníen darréu.

Los gaiteros y tamboriteros fixeron escuchar les sos músiques en fiestes y romerías, asina como nos servicios relixosos. Acompangaron al baille y a les procesiones y de dalguna manera inxertaben melodíes qu'aportaben d'otros llugares, nos moos d'interpretación musical de los pueblos.

Bufoneros, ciegos y músicos ambulantes que se

movíen de feria en feria y de mercáu en mercáu, vendíen o interpretaben romances y coples sobre hestoria y fechos trescendentes del momentu.

Como acompañamientu de tou esti mundu de músiques y cantares, hebo instrumentos de los más estremaos. Dende vieyos rabeles a clásiques gaites y tambores o foriatos y complicaos curdiones y zanfones. Muchos instrumentos aseméyense a los d'otres comunidaes o países, pero caún d'ellos la forma los mesmos y el so mou d'interpretación marcaron les diferencies. Cola llegada los tiempos modernos, esta manera pescanciar la música foi quedando arrequexada. La industrialización y los avances teunolóxicos traxeron nuevos moos de vida y formes musicales nueves. Les orquestes sustituyen a les pareyes de gaita y tambor y bandines, nes romeríes. Los llamativos bailes modernos cuayen nestes celebraziones y la música que los acompaña, esparde per tol mundu. Cuando aporta la radio a los pueblos y sobremanera la televisión,

enllenen momentos nos que nun teníen que facer un res y qu'enantos enllenaben con cantares y bailes populares.

Pa entamar la segunda metá del sieglu XX los asturianos en xeneral relacionaben la so música tradicional namái que cola gaita y el tambor. Muchos instrumentos d'usu perespardiu, como les panderetes, veíense como cenciellos acompañamientos del baile de conxuntos de folclor, o cenciellamente como nel casu les tarrañueles cuasi nun los conocíen. A mediaos de los años ochenta, entama un resurdimientu del interés pola música asturiana, con munchu puxu. Conxuntos de tou tipu inxerten los instrumentos tradicionales nes sos interpretaciones y danlos de nuevo a conocer a los descendientes d'aquel pueblu qu'amó ya interpreto la so música con ellos.

Nesti cuadernu trataremos d'echar una güeyada xeneral a los instrumentos más representativos, que fixeron la nuesa tradición músical asturiana.

DE PANDERETES Y CASTAÑUELES

Quiciabes los instrumentos más utilizaos como acompañamientu de cantares y bailles na nuesa música tradicional seyan los panderos y les panderetes.

Obsérvense representaciones de muyeres tocando instrumentos na Edá Media, y testimonios escritos, magar que correspuenden a sieglos postreros, fálennos d'ellos y les tocadores como daqué mui enraigonao na cultura popular. Poro, sirviendo como referencia tolo trabayao nos campos de la compilación etnográfica y de folclor popular nos caberos años, que les cantadores rurales d'Asturies yeren les principales depositaries d'una llarga tradición qu'aportó angüañu.

La pandereta compónse d'un bastidor circular de madera con una o dos files de ruxideres puestas a lo llargo'l so contornu y un pelleyu apergamináu d'oveya o cabritu nuna les sos cares. La tensión algamase per aciu d'unos aros de madera y cuando'l pelleyu ablandia, el calor ye la solución pa da-y rixidez.

Ye avezao nomar panderu al instrumentu que ye netu que la pandereta pero ensin ruxideres, magar que ye común en toa Asturies usar los términos panderu y pandereta, úsense pa referise

a esta última.

Los toques de pandereta son mui numerosos y paez que ye por mor d'una distribución xeográfica, magar qu'esto nun quita qu'unos puedan apaecer nes fasteres nos que supuestamente otros son los caraterísticos. Hai toques a dos manes, sofítandola pandereta escontra'l pechu, a

una, agarrando la pandereta con una mano y marcando la otra'l toque a mano abierta o con repiqueos, arrastres de deos, de puñu, cutiendo, volteos al aire xubiéndola y baxándola. Los toques pasen de xeneración en xeneración y magar delles vegaes piérdese parte la so bayura, tamién ye verdá que s'arriquecen col nuevu bon saber al traviés de los años.

En fasteres de la montaña astur-lleonesa alcontrámosnos col panderu cuadráu como acompañamientu de los ramos procesionales y del Baille d'Arriba, magar qu'en dómines pasaes el so alcance xeográfico ya interpretativu foi ensin dulda muncho mayor.

Ta formáu d'un bastidor de madera cuadráu atopáu pelos dos llaos con pelleyu apergamináu y con unes cuerdes de tripa que lu crucien pel medio y que-y dan mayor sonoridá. Tocase a dos manes y allugándolu entornáu un rispiu

escontra'l pechu. Ye vezu engalanalu con flores y cintes de colores.

En Cabrales y como acompangamientu del Corri-Corri, tocase'l pandeiro, daqué asemeyao a una pandereta con mangu que s'adauta al toque qu'amuesen como propiu del baille. Dientro los instrumentos tradicionales, podemos dicir ensin duldes, qu'un de los más populares seyan les castañueles. En tola xeografía asturiana conócense como acompangamientu de dances y bailles. Nes romerías d'antañu los bailladores facien gala de les sos castañueles, nun solo lluciendo'l so bon tocar, tamien la orixinalidá los sos diseños. El material emplegáu pa facer esti llabor ye la madera, a poder ser que seya lixera y dura. La castañuela ta fecha por dos pieces netes enfrentaes ya enfalmaraes pel interior pa da-y más puxu a la so sonoridá. Xúnense les dos pieces per aciú d'un cordón que traviesa dos furacos a mou d'oreya, fechos en cada pieza na parte d'arriba.

El mou de tocala ye caúna nuna mano metiendo pel cordón el deu corazón. Cutiendo, chasquiando y repiqueando, algamase arrancar un de los soníos más identificativu de la música popular. El tamañu les castañueles ye perestremáu y va dende los pitos , que se toquen suxetando nel deu pulgar y faciendo chasquiós, hasta les castañueles grandes qu'acompañen al Baille d'Arriba na montaña astur-lleonesa que delles vegaes son más grandes que'l tamañu la mano. Los adornos tallaos nelles son del too personalizaos y n'ocasiones percomplexos artísticamente. Esto recalca entá más l'apreciu que siempre se-y tuvo a les castañueles. Con rasgos asemeyaos a estes alcontrámosnos coles tarrañueles. Puen ser quiciabes una forma menos evolucionada de les mesmes. Tan feches por dos tablilles, que davezu son madera, que se toquen poniéndoles ente los deos y faciéndoles repiquear con xiros y güelpes de moñeca.

DE GAITES Y TAMBORES

Tiense conocimientu de la gaita n´Asturies dende la Edá Media. El calter popular fizo que s´aplicase en munchos ámbitos de la cultura tradicional asturiana, de mou que ye casique imposible camentar na nuesa música ensin que nos venga a la tiesta la imaxe de la mesma.

D´esi mou pue vese la presencia la gaita acompañando la misa, la procesión, el baile o la tonada.

En cuantes a la so morfoloxía podemos dicir que la gaita asturiana ta formada de fuele, asientos, soplete, punteru y roncón. El fuele ye sencillamente´l pelleyu enteru d´un cabritu, que-y sirve a la gaita como depósitu d´aire, y al gaiteru como aida auxiliar pa suministrar esti al instrumentu y facelu sonar. Cúbrese´l fuele con una funda de tela, normalmente de panilla llisa o terciopelu, qu´amas d´adornu fai tope nel infláu. Delles vegaes rematase con flecos de colores per tolo llargo les sos partes llibres.

Los asientos son los güecos de madera que xuníos al fuele sirven pa insertar les estremaes pieces a esti.

Per aciu del soplete metese l´aire nel fuele. Nel inferior tien una válvula que nun dexa que l´aire

salga una vegada que ta dientro. Nel otu estremu una boquiella, de la mesma madera que´l restu del soplete, de güesu, metal o cualesquier otu material asemeyáu, que ye la que s´introduz nos llabios.

Les pieces en tubu nomaes “prima”, “tercia” y “copa” formen el roncón de la gaita.

Nel so interior un “payón” que fai d´acompañamientu de la melodía del punteru en tonu menor a esti. El “payón” ye caña con llingüeta, fecha principalmente en cañavera, que s´inxerta nel estremu superior de la “prima”. El punteru tien forma tubu cónicu y ye l´encargáu de la melodía. Tien once furacos, d´estos, ocho, son de dixitación y los otros nomaos “troneres” son acústicos y nun s´usen nesta. Nel estremu superior del punteru, nel encaix col so asiento, allugase la “payuela”. La función del punteru ye modular ya amplificar el soníu qu´esta produz. La madera cola que se fai lo mesmo asientos que punteru, roncón y soplete, ye madera de calidá. Amás de los adornos del fuele, engalanase la gaita con flecos nel roncón y pompones de flecu que colinguen d´elli.

El mou de tocar la gaita asturiana ye con una dixitación semi-zarrada. Llevántense los deos de la mano drecha, que se ponen debaxo, d´un

n'un y tapando col restu, y cola manzorga, que se pon enriba, pue llegar a levantase hasta tres. Nel casu gaiteros zurdos, ye de pescanciar qu'al revés.

El principal acompañamientu de la gaita asturiana ye ensin dulda'l tambor. Esti ye'l resultáu d'inxertar a la nuesa música popular del tambor de la infantería militar de sieglos pasaos, y el color coloráu y l'azul del so aspeutu más popular y conocíu, nun son otros que los usaos pol exércitu de la dómina.

Fabricase'l nuesu tambor con un cilindru central curvu madera, que fai'l so cuerpu principal y dos aros de de madera que tensen los parches con aida les cuerdes.

Los parches son de pelleyu d'oveya o cabritu y embútense alreduer suyu un aru delgáu de madera qu'aida al tensao faciendo fuercia escontra los aros del tambor. Los parches colóquense peles dos cares.

Pal tensao de los parches usase una cuerda de cañamu que crucia en zig-zag ente aru y aru pasando per unos furacos equidistantes fechos a lo llargo'l perímetru d'estos. Pa producir entá más presión úsense los "apertones" o "tembladeres" que son una especie d'aros de cueru que primen les cuerdes, onde crucien estes ente aru y aru.

Na fastera'l parche inferior fáense pasar cuatro cuerdes de tripa a lo llargo'l so diámetru que se nomen "guitarres". Estes vibren nel so contactu

col parche y acentuen el soníu del tambor. El soníu del tambor algamase cutiendo colos palos enriba'l parche superior como ye de xaciu y común col restu tambores d'otros llugares, pero n'Asturies amestase-y una carauterística propia: los toques d'aru. Un bon tamboriteru al usu tradicional destaca por saber utilizar esta téunica. El toque d'aru tratase de cutir a la mesma vegada'l parche y l'aru nun únicu soníu. Ente los tamboriteros esta particularidá yera daqué perapreciada y munches son les vegaes que se fixen nos palos d'otros interpretes pa ver si tan gastaos de cutir nel aru o non. Esta yera y ye la pareya musical más clásica y tradicional d'esti tipu de música n'Asturies. A caberos del sieglu XX entamen a xorrecer les bandines de gaita, tambor, bombu, y otros instrumentos como'l clarinete o'l curdión de botones, que siguen tocando al usu clásicu y con instrumentos tradicionales.

Ye pa finir el sieglu XX cuando la creación de les bandes de gaites produz la introducción de toques nuevos ya elementos de percusión. Poro, convién estremar ente los moos d'interpretación tradicional como son les pareyes de gaita y tambor o les bandines y les formaciones nueves de bandes de gaites, que magar qu'utilicen dalgunos elementos musicales tradicionales, allóñense del calter clásicu de les anteriores.

DELLOS INSTRUMENTOS

Magar que los instrumentos trataos hasta agora son los más conocíos ya espardíos, hebo muchos otros que fuerón igual de populares y tuvieron la mesma sonadía.

El rabel ye un instrumentu de cuerda enforma espardíu per tola península ibérica. Rellacionábase col coleutivu los pastores y d'ehí que s'espardiere per tantos llugares, por mor del gran intercambi cultural ente'l pastoréu de les estremaes comunidaes. Ye persabíu'l so conocimientu nes fasteres rurales d'Asturies, pero ye Caliao, comunidá del conceyu Casu, la más rellacionada con esti instrumentu, poro, los modelos y testimonios qu'ellí s'alcontraron son muchos y nun s'alcuentren davezu. En Caliao conozse-y como bandurria.

Na mayoría los casos el constructor yera'l propiu rabelista. Los rabeles más arcaicos fixéronse fabricando'l mástil y la caja de resonancia del mesmu cachu madera. Escoyien les maderes más llixeres fáciles de trabayar.

El modelu de Caliao tien la caja en forma ocho y apréciense orixinales con debuxos tallaos na parte d'abaxo. La cubierta la caja algamase con un pelleyu apergaminao qu'al ponelo a ensuchar tensase con fuerzia. Tres cuerdes de tripa son

les encargaes de producir el soníu, ténsense per aciu les llaves del mástil, acentuase la tensión per aciu d'una ponte de madera que les sofita escontra la tapa'l pelleyu. Les cuerdes esfréguense con arcu de clin de caballu y que davezu tocase sentáu col rabel enriba les piernes sofítáu en posición vertical.

Na vida tradicional d'Asturies los mercaos y ferries yeren puntos d'alcuentru ya intercambi en tolos aspeutos. Nestes ocasiones los músicos ambulantes tocaben y cantaben al son d'instrumentos ente los que destacaben les zanfones. El coleutivu de ciegos foi quiciabes el que más diba pareyu a esti instrumentu, por mor de qu'estos tocaben y vendien pliegos de romances y cantares nestes ccelebraciones. La zanfona ye un instrumentu de cuerda frotada. Tien una gran caja de resonancia qu'una rueda de madera xira por mor d'un rabil exterior. La rueda esfrega les cuerdes tensaes per tolo llargo'l cuerpu la zanfona y faeles sonar. Unes cuerdes algamen un soníu monótonu que fai d'acompañamientu y otres marquen la melodía acurtiando y allargando'l so llargor con aida d'unes tecles de madera que se distribuyen a lo llargo d'estes.

El mou de tocar la zanfona nun tien otu aquel, que con una mano da-y al rabil y cola otra púlsar les tecler. Algámase asina un soníu carauteristicu que magar que nun llogre gran volume ye peramañosu pal acompañamientu vocal, d'ehí que fuere un instrumentu apreciáu enforma pa les necesidaes enantes comentaes por permitir al interprete cantar y tocar a la mesma vegada.

El casu más señaláu del inxertamientu d'un instrumentu a los moos d'interpretación tradicional tenémoslu nel curdión. Ye un inventu d'entamos del sieglu XIX, aína algamo espardece sorprendentemente. Tres la primera patente, un curdión enforma cenciellu, aportaron igues ya avances que traxeron bayura a la calida del so soníu y los métodos d'interpretación. El que más sonadia tuvo n'Asturies foi'l curdión diatónicu de botones. El modelu diatónicu permite llograr d'una tecla sola dos notes estremaes, una abriendo'l fuele y otra zarrándolu. Un segundu tecláu permite marcar cola otra mano acordes qu'acompañuen a la melodía principal.

Pa finir el sieglu XIX ye cuando'l curdión algamo n'Asturies el so mayor grau de popularidá. Nuevos estilos de música y baille lleguen a los pueblos. El baille a lo agarrao entama a dexar arrexexáu al baille a lo sueltu y los instrumentos que desa s'usaben, pasen a segundu planu o adautense a compartir escena col curdión. Col tiempu tamién los vigulines y clarinetes acompañaron a estes formaciones. Ente los preseos d'usu cotidianu na cocina, nel trabayu o na llabranza siempre hebo aquellos

qu'entá nun yeren instrumentos musicales talamente, magar que yera posible emplegalos como si lo fueren.

La payel.la ye'l sartén de rau llargu, fecha nuna sola pieza, pa cocinar direutamente nel fueu. Cutiendo esti rau con otu oxetu metálicu, cásique siempre una llave grande, consiguise un sonoru acompañamientu rítmicu. Esti mou d'interpretación pue apreciase tamién por munches fasteres fuera d'Asturies, y hasta angüañu llégamos de la mano los vaqueiros d'alzada que ficieron acompañar a les panderetes de los sos bailles de la inseparable payel.la. Les cuyares tamién fueron un bon recursu a la hora d'improvisar ritmos. Asina podien usase a mou de tarrañueles, allugando dos cuyares una enfrente la otra o cenciellamente metiendo'l rau d'una cuyar metálica na boca d'una botella y facela vibrar, cutiendo sele na so base. Cutiendo ya esfregando la so superficie con una cuyar o un tenedor metálicu algamase un gayoleru y trescaladizu ritmu.

Según los dómines y situaciones del añu improvisábense instrumentos pequeños que valien como xuguete pa neños o como entretenimientu n'hores d'ociu nel campu. En primavera, cuando los castañes entamaben a respiñar otra vuelta, yera'l momentu pa con una navaya facer xiblates pequeños a mou de payuela. Con rames güeques de xabú faciense flautes y xiples faciendo furacos, arroxando un fierro. Construyiense rique-raques pa los neños con nueces güeques o vigulines pequeños de caña de maíz y tolo pa lo que'l maxín diere.

DE LOS GRUPOS MUSICALES

Como ya diximos hasta agora, los músicos tradicionales, sacante los intérpretes ambulantes y de los gaiteros y tamboriteros qu'exercien el so arte d'un mou más o menos profesional nes fiestas y celebraciones de los pueblos, tocaben instrumentos de tou tipu d'un mou esporádicu y non profesional y colos conocimientos que-yos dexaren los sos antepasaos y dando-yos de xemes en cuando nuevas formes de pescanciar estos.

La llegada de nuevos ritmos agarraos y l'inxertamientu de les bandines a los moos d'interpretación tradicionales, ensin torga dala, con una perbona acoyida ente les clases populares y siguieron asina munchu tiempu hasta avanzáu'l sieglu XX, lo mesmo qu'en delles manifestaciones musicales como los cantares populares, cantos de ramos, dances y bailes que magar qu'en menos cantidá que nel pasáu, entá sigúen vivos nes celebraciones.

Nes primeres décadas del sieglu XX entamaron a apaecer formaciones culturales organizaes que se dedicaben a ufiertar actuaciones ya prediseñaes con bailes y cantares populares, como foi'l casu del conxuntu vaqueiros qu'acompañaben a la famosa Rogelia Gayo per munchos escenarios dientro y fuera d'Asturies o d'otros grupos asemeyaos. Tres la guerra civil (1936-1939) y abellugada baxo'l parabién del gobiernu Franco, establezse "La Sección Femenina" qu'ente otres xeres organizó lo que llamó "Los Coros y Danzas", presentes lo mesmo n'Asturies que nel restu comunidaes. Dende esta organización, y nos años que duro la dictadura, quería dase una

imaxe rexonalista ya idealizada del folclor y les músiques populares, más empobinada a la esaltación y publicidá del réxime, qu'a caltener, esparder y defender les manifestaciones culturales tradicionales.

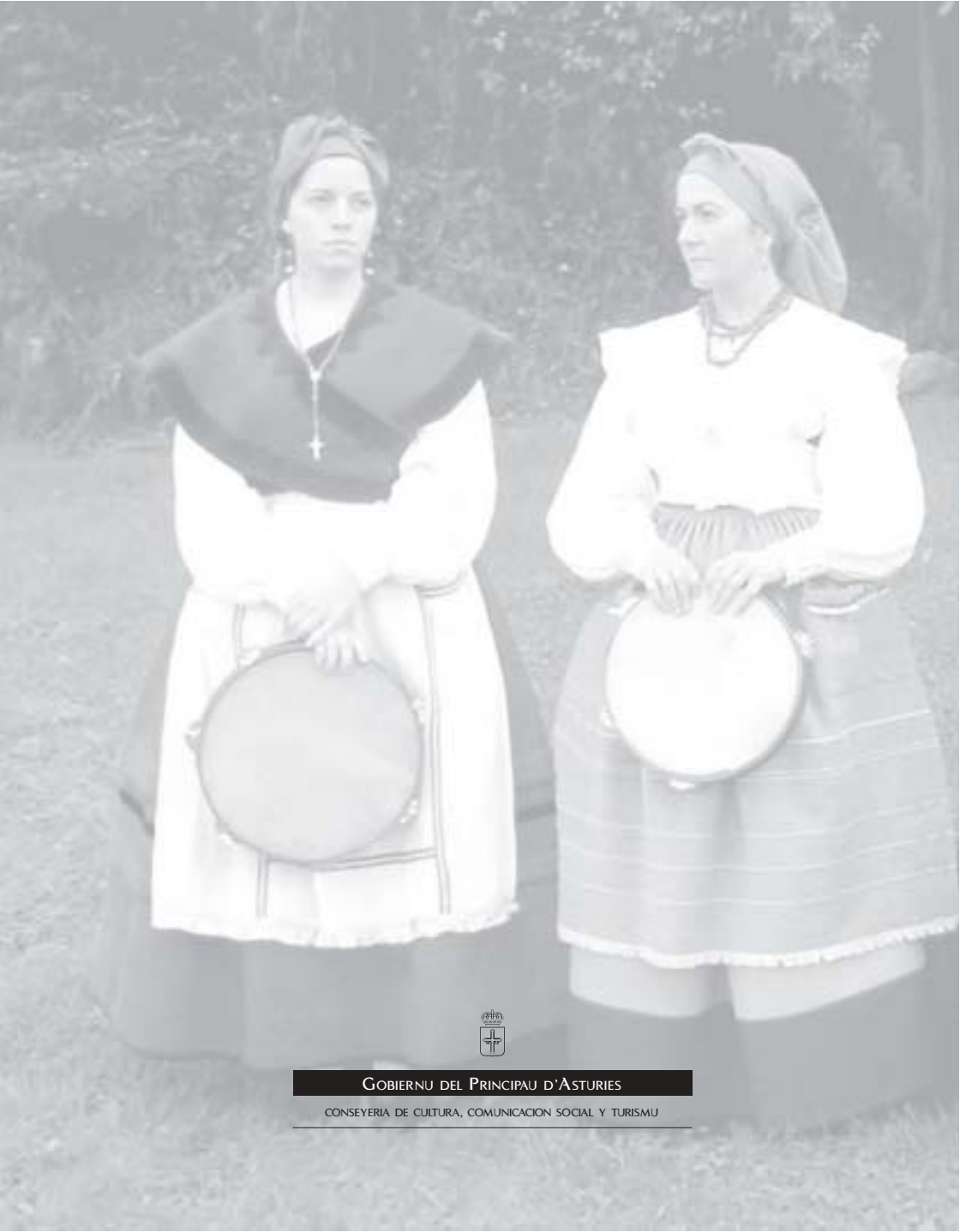
Col final del réxime, desanicíase "La Sección Femenina", pero los grupos de "coros y danzas" siguieron entá, munchos d'ellos cola so actividá. Pa finir los años ochenta entama

con gran puxu un movimientu pa recuperar el raigañu de tolo que tenía que ver cola música tradicional y que lleo tar cási que desanicíáu. Les agrupaciones y coleutivos d'investigación entamen a trabayar na compilación de testimonios gráficos, bibliográficos y personales y entama a algamase d'esi mou un nuevu resurdir de les espresiones musicales.

Apaeen los grupos de música folc qu'inxerten instrumentación tradicional nes sos interpretaciones, músicos solistes de la gaita acompañaos por tolos adelantos téunicos ya escénicos qu'acueyen con munchu ésitu, formaciones d'otros tipos como les bandes de gaites o escueles de música tradicional onde cualesquier persona pue tener clases pa deprender los estremaos instrumentos ya estilos.

En mayor o en menor midía, d'un mou más o menos respetuosu pa cola tradición o con nuevas maneres de ver l'enfoque interpretativu, toos estos grupos, coleutivos y músicos son los qu'angüaño tienen el testigu de los instrumentos y la música asturiana nes sos manes, poro, son los responsables de facelo llegar a les futures xeneraciones.

GOBIERNU DEL PRINCIPAU D'ASTURIAS

CONSEYERIA DE CULTURA, COMUNICACION SOCIAL Y TURISMU